

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ВАСИЛЬЄВ ВЛАДИСЛАВ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 347.51

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ХАРКІВ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Домашенко Михайло Васильович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Коструба Анатолій Володимирович**, Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, професор кафедри цивільного права;

кандидат юридичних наук, доцент **Чалий Юрій Іванович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій.

Захист відбудеться "26" лютого 2016 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано "23" січня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Найважливішим завданням будь-якої сучасної правової держави є дійсне забезпечення прав і свобод людини з використанням усіх можливих засобів державного впливу. Одним із засобів такого впливу є створення ефективного механізму відшкодування (компенсації) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, в т. ч. і за рахунок Державного бюджету України. Україна намагається більше вдосконалити своє внутрішнє законодавство відповідаючи на вимоги світових стандартів щодо захисту прав людини від злочину, які відображені у: Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою; Європейській конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, підписаної у Страсбурзі; Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи R (85) 11 державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу; Директиві Ради ЄС про компенсацію жертвам злочинів, тощо.

Держава, закріпивши за собою обов'язок забезпечення прав і свобод людини, надає можливість у разі їх порушення, невизнання або оспорювання, звернутися до суду з метою їх захисту, у тому числі шляхом компенсації матеріальної та моральної (немайнової) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ст. 55, 64 Конституції України, ст. 15, 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)).

Основним законним інтересом потерпілих є реалізація права на відшкодування (компенсацію) завданої шкоди, в тому числі моральної (немайнової). Норми чинного цивільного законодавства недостатньою мірою врегульовують дані відносини, хоча й не заперечують існування такої можливості. Зокрема, ст. 1177, 1207 ЦК України відсилають до спеціального закону, але на разі такого закону не існує. Не досить чітко визначено і підстави та порядок відшкодування (компенсації) фізичній особі шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України.

У зв'язку з цим, набуває особливої актуальності дослідження ефективних правових механізмів реалізації прав і свобод людини, одним із яких є право на відшкодування (компенсацію) шкоди, яка потерпіла від кримінального правопорушення за рахунок держави.

Актуальність дослідження полягає і в тому, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) запровадив центром протидії злочинності та розвитку кримінальної юстиції концепцію «відновлюючого правосуддя». На підтвердження цього законодавець закріпив положення щодо захисту приватних прав та інтересів окремих осіб, яким кримінальним правопорушенням (злочином) заподіяно майнової та/або моральної шкоди, визначив зміст і спрямованість діяльності держави. На шляху побудови відновлюючого правосуддя першочергове

значення набуває відшкодування (компенсація) шкоди, завданої конкретним кримінальним правопорушенням на користь його жертви (потерпілої особи).

Науково-теоретичну базу дослідження правового регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином становлять праці вітчизняних і зарубіжних правників, зокрема: Л. М. Баранової, С. В. Васильєва, К. М. Варшавського, В. В. Владимірова, М. К. Галянтича, С. Д. Гринько, О. В. Грищук, С. Е. Демського, О. В. Дзери, Г. В. Єрьоменко, О. М. Ерделевського, А. І. Загорулько, В. М. Ігнатенка, І. Г. Калетнік, Ю. Х. Калмикова, І. С. Канзафарової, Н. С. Кузнецової, С. Є. Сиротенка, М. І. Сірого, Л. А. Корчєвної, О. О. Красавчикова, Р. А. Майданика, І. П. Майстер, М. С. Малєїна, Г. К. Матвєєва, Л. Л. Нескороджена, І. Б. Новицького, Л. А. Лунця, В. В. Луця, О. О. Отраднєвої, О. А. Пешкова, Д. Ф. Плачкова, С. Н. Приступи, Т. І. Присяжнюк П. М. Рабіновича, О. М. Садикова, М. В. Сіроткіна, В. Т. Смірнова, А. О. Собчака, В. О. Тархова, К. А. Флейшиць, Ю. С. Червоного, В. А. Чернат, Х. І. Шварца, О. С. Шевченко, М. П. Шешукова, С. І. Шимон, С. В. Щербак тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ 0111U000963).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є визначення особливостей цивільно-правового регулювання відносин з відшкодування шкоди державою, спричиненої кримінальним правопорушенням.

Поставлена мета обумовлює такі основні завдання:

- охарактеризувати та визначити тенденції розвитку зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої злочином;
- виявити характерні ознаки зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої злочином;
- сформулювати функції зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої злочином;
- виявити правові підстави реалізації фізичною особою права на відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням з ціллю відновлення прав потерпілої особи;
- визначити порядок розгляду та вирішення судом справ про відшкодування державою завданої кримінальним правопорушенням шкоди;
- запропонувати шляхи вдосконалення механізму правового регулювання відносин із відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за рахунок Державного бюджету України.

Об'єктом дослідження є правовідносини щодо відшкодування (компенсації) майнової та немайнової шкоди.

Предмет дослідження – правове регулювання відшкодування (компенсації) майнової та немайнової шкоди, завданої злочином (кримінальним правопорушенням).

Методи дослідження. У ході дослідження використовувалась сукупність теоретико-методологічних засобів і прийомів пізнання, зокрема, історико-правовий, формально-логічний, системно-структурний, аналітичний, діалектичний та інші.

Історико-правовий метод було використано при дослідженні еволюції розвитку зобов'язань з відшкодування шкоди в цілому, та відшкодування шкоди, завданої злочином, зокрема. Порівняльно-правовий метод використовувався при дослідженні способів подолання прогалин в матеріальному та процесуальному праві України. Використання діалектичного методу полягало у широкому використанні окремих парних категорій діалектики та діалектичної тріади. Застосування формально-логічного методу дозволило провести логічний, етимологічний і морфологічний аналіз положень статей 22, 23, 1166, 1167, 1177, 1207 ЦК України та інших нормативних актів, які покликані регулювати відносини щодо відшкодування шкоди, завданої злочином, за рахунок Державного бюджету України.

У дисертаційному дослідженні використовувалися системний підхід і системно-структурний метод, які дозволили розглянути зобов'язання з відшкодування (компенсації) шкоди (майнової та немайнової), як складне правове явище та дослідити його різновиди, системні та структурні зв'язки його елементів, залежність процесуальних та матеріальних норм при реалізації права на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої злочином (кримінальним правопорушенням) тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що проведене дослідження є однією з перших в Україні наукових праць, присвячених особливостям цивільно-правового регулювання відносин з відшкодування державою шкоди, завданої злочином. У ході наукового дослідження було отримано такі основні результати:

уперше:

– обґрунтовано, що оскільки майнова шкода – це зменшення, знищення, пошкодження того чи іншого матеріального блага, яке виникає у разі порушення суб'єктивних цивільних прав уповноваженої особи, то з поняття шкоди необхідно виключити зменшення, знищення, пошкодження предметів (явищ) матеріального чи нематеріального світу, які цивільним правом не відносяться до об'єктів права або які нікому не належать (не можуть належати), або таке зменшення, знищення, пошкодження об'єктів не порушує суб'єктивні права осіб, яким вони належать;

– доведено, що право на відшкодування (компенсацію) майнової та немайнової (моральної) шкоди фізичній особі, що потерпіла від кримінального правопорушення (злочину), за рахунок держави, виникає не з моменту завдання такої шкоди, а з моменту настання обставин, що

унеможлиблюють її відшкодування (компенсацію) особою, яка її заподіяла. До цього моменту шкода відшкодовується за рахунок злочинця;

- визначено підстави виникнення у держави субсидіарного обов'язку з відшкодування шкоди, завданої злочином, є неналежне забезпечення та охорона основних прав і свобод людини, неефективна робота її правоохоронних органів щодо встановлення злочинця та розкриття кримінального правопорушення;

- обґрунтовується досконалість цивілістичного підходу (у порівнянні з кримінальним та кримінально-процесуальним підходами) щодо визначення кола осіб загиблого внаслідок кримінального правопорушення, які можуть набути статусу потерпілого і вимагати відшкодування завданої шкоди. Для усунення неоднозначності, обмежень та різного трактування переліку цих осіб, запропоновано використовувати уніфікований підхід при визначенні кола таких осіб, який передбачений нормами ЦК України;

удосконалено:

- теоретичні положення щодо співвідношення деліктних зобов'язань та деліктної відповідальності. Деліктна відповідальність є видом публічних правовідносин, оскільки стосується застосування державою до правопорушника заходів впливу (санкцій), тоді як негативні наслідки для порушника в зобов'язаннях із відшкодування шкоди спрямовані на відновлення стану потерпілої особи та реалізуються у межах приватного права. Підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є протиправні дії, що призвели до виникнення шкоди. Підставою виникнення деліктної відповідальності є судові рішення (вирок), яке набрало законної сили;

- визначення переліку ознак зобов'язань із відшкодування шкоди. До них відносяться: юридична рівність, незалежність волі, свобода розсуду, майнова самостійність їх учасників. Вони є майновими, відносними та забезпечують перехід майна від однієї особи (деліквента) до іншої (потерпілого). Деліктні зобов'язання спрямовані на захист порушеного суб'єктивного права, яке є елементом змісту абсолютних правовідносин; є способом захисту, але можуть розглядатися і як підстава реалізації мір цивільно-правової відповідальності; їм характерна проста структура правових зв'язків між кредитором та боржником, відповідно до якої потерпілому належить право вимагати відшкодування, а деліквент зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду. Деліктні зобов'язання за своїми ознаками відокремлюються від кондикційних, а саме за протиправністю завдання шкоди, виною деліквента (за виключенням випадків, прямо передбачених законом), правом вимагати та відповідним обов'язком відшкодувати завдану шкоду у повному обсязі;

- положення щодо необхідності законодавчого закріплення презумпції моральної (немайнової) шкоди, завданої потерпілому (фізичній особі) внаслідок будь-якого кримінального правопорушення при компенсації її за рахунок злочинця або держави. Проте, встановлення

презумпції не позбавляє потерпілу особу необхідності доказування розміру немайнової (моральної) шкоди.

набули подальшого розвитку:

– положення щодо поняття об'єкта зобов'язань з відшкодування шкоди. Базуючись на теорії об'єктів «об'єкт–благо» обґрунтовується, що це те майно, за рахунок якого здійснюється відшкодування (компенсація) заподіяної шкоди, яке деліквент надає потерпілому;

– аргументація стосовно того, що єдиною підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є не будь-яка протиправна дія деліквента, а кваліфікована. До елементів кваліфікації відносяться такі умови: наявність (майнової, немайнової) шкоди, причинний зв'язок між неправомірною дією (злочином) та (майновою, немайновою) шкодою, вина деліквента. Вина є факультативною умовою;

– положення щодо потреби закріплення відшкодування шкоди за рахунок держави особі, що потерпіла від кримінального правопорушення як самостійного способу захисту права у межах ст. 16 ЦК України, оскільки він має специфічний характер та не відноситься до мір цивільно-правової відповідальності. При цьому обґрунтовується доцільність вживання терміну «компенсація» (замість «відшкодування») державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– позиція щодо необхідності визначення поняття моральної (немайнової) шкоди через «втрати, що виникли внаслідок душевних, психічних або фізичних страждань», що підкреслює компенсаційну функцію зобов'язань із відшкодування такої шкоди;

– положення щодо необхідності створення в Україні спеціального Державного фонду, який сприяв би вчасному відновленню майнового та/або немайнового стану потерпілої особи за рахунок держави;

– положення про необхідність впровадження на сучасному етапі у вітчизняне законодавство юридичних механізмів відшкодування (компенсації) державою шкоди, завданої у результаті кримінальних правопорушень. До впровадження таких механізмів необхідно застосовувати аналогію закону, аналогію права враховуючи норми міжнародного права;

– підхід про необхідність подальшого удосконалення процедури виконання рішень суду, ухвалених за позовами про компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Запропоновано позбавити органи прокуратури права втручатися у процес виконання судових рішень шляхом можливості зупинення безспірного списання коштів державного бюджету і їх перерахування на рахунок позивача.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі – для подальшого наукового дослідження особливостей відшкодування шкоди, завданої злочином;
- правотворчій діяльності – при подальшому удосконаленні цивільного законодавства України у частині загальних засад правового регулювання відшкодування шкоди;
- правозастосовчій діяльності – при вирішенні цивільно-правових спорів, що виникають між деліквентом та потерпілою особою щодо відшкодування шкоди та компенсації шкоди державою, завдану злочином;
- навчальному процесі – під час підготовки підручників, курсів лекцій, навчальних посібників, методичних рекомендацій для студентів вищих юридичних навчальних закладів України.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертації, обговорені на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Вони також були апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, а саме: «Проблеми здійснення суб'єктивних прав» (м. Харків, 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 2015 р.); Науково-практична конференція, присвячена пам'яті О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 2015 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження було опубліковано п'ять наукових статей, 4 з яких надруковані в фахових виданнях України, 1 стаття у іноземному науковому виданні, а також тези трьох доповідей на конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями роботи і складається із вступу, 3 розділів, що містять 6 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки друкованого тексту. З них основного тексту – 194 сторінок. Список використаних джерел містить 363 найменування і викладений на 38 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, визначено об'єкт, предмет і мета дослідження, висвітлено наукову новизну та сформульовано основні положення, що виносяться на захист, зазначено практичне значення одержаних результатів, їх апробації, вказано публікації за темою дисертації.

Розділ 1. «Юридична природа зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої злочином» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Розвиток зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої злочином» досліджуються наукові думки щодо характеристики зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої злочином.

Робиться висновок, що зобов'язання з відшкодування шкоди у своєму розвитку пройшли декілька етапів. Це помста, відкуп, штраф, як відголосок помсти та майнове відшкодування. Делікти виникали з позадоговірного правопорушення і носили замкнений характер. Вже у Законах XII таблиць почали зароджуватися деліктні зобов'язання за шкоду, завдану злочинами.

Проводиться аналіз суб'єктного складу зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої злочином, їх змісту та об'єкту. Доводиться, що єдиною підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є протиправна дія деліквента. Також до елементів її кваліфікації віднесено: наявність шкоди, причинний зв'язок, вина деліквента. При цьому вина є обов'язковою умовою у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої злочином.

Досліджуючи приписи чинного законодавства України та наукові точки зору вчених стосовно того, що обов'язок відшкодування шкоди може виникнути й із правомірних дій, робиться висновок, що законодавець, використовуючи правило найменшого зла, лише стає на захист особи, що захищається або виконує свої функціональні обов'язки в межах наданої компетенції. Саме з позиції самозахисту оцінюється правомірність дій особи, яка завдала шкоди (наприклад, котра знаходилася у стані необхідної оборони). Сам же факт завдання шкоди потерпілому не стає правомірною дією. Просто законодавець не розглядає таке завдання шкоди, як підставу виникнення деліктних зобов'язань.

У підрозділі 1.2 «Місце, ознаки та функції зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої злочином, у цивільному праві» встановлено, що до ознак зобов'язань із відшкодування шкоди відносяться: юридична рівність, незалежність волі, свобода розсуду, майнова самостійність їх учасників.

Визначаючи місце деліктних зобов'язань в системі цивільних правовідносин робиться висновок, що вони є відносними з чітко визначеним суб'єктним складом, зобов'язальними, тобто майновими правовідносинами, але входять до групи охоронних правовідносин. Це дозволило стверджувати, що у разі невиконання боржником свого обов'язку з відшкодування шкоди, кредитор може застосувати до нього міри захисту та цивільно-правової відповідальності. Вони опосередковують переміщення майна, майнових благ, і тим самим опосередковують динаміку майнових відносин.

Визначено, що загальними функціями деліктних зобов'язань є: інформаційна, гуманістична, виховна, прогностична, пізнавальна, орієнтаційна, профілактична. До спеціальних відноситься охоронна функція, яка спрямована не тільки на захист майнових інтересів учасників цивільного обороту, на підтримку майнового стану сумлінних суб'єктів у положенні, яке існувало до

порушення їх прав та інтересів, але і немайнових, та реалізується шляхом відновлення порушених прав або компенсації завданої потерпілому шкоди.

Компенсаційна (відновлювальна) функція полягає у вирішенні завдання щодо усунення негативних наслідків, які виникли з протиправних дій особи. У ході дослідження формується висновок про те, що зобов'язанням із відшкодування шкоди, завданої злочинцем, не властива така функція, як каральна (репресивна).

Розділ 2. «Види відшкодування (компенсації) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Відшкодування (компенсація) майнової та моральної (немайнової) шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення за рахунок злочинця» досліджується механізм відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням за рахунок злочинця, а також способи захисту, встановлені законодавством.

Доводиться, що при визначенні протиправності дії, яка містить ознаки кримінального правопорушення закон презюмує факт, згідно з яким завдається шкода не тільки цілісності суспільних відносин, створюється загроза небезпеки для членів суспільства, але, насамперед, порушуються цивільні права конкретної потерпілої особи. Зазначається, що причинний зв'язок між шкодою і скоєним кримінальним правопорушенням (злочинцем) не завжди є очевидним, як це може здатися на перший погляд.

Розглядаючи суб'єктний склад зобов'язань з відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочинцем, зазначається, що відповідно до ст. 1177, 1206 та 1207 ЦК України відшкодування (компенсація) повинні здійснюватися за рахунок особи, яка вчинила злочин. Якщо злочин вчинено малолітньою або неповнолітньою особою, витрати в тому числі на лікування потерпілого відшкодовуються особами, визначеними ст. 1178 та 1179 ЦК України. Подібне має місце і при скоєнні злочину недієздатною особою.

У підрозділі 2.2 «Відшкодування (компенсація) майнової та моральної (немайнової) шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення за рахунок держави» доводиться, що при завданні шкоди кримінальним правопорушенням потерпілий має право на відшкодування державою не тільки реальних збитків (позитивної шкоди), а й упущеної вигоди. У протилежному випадку важко було б зрозуміти логіку законодавця, якби він під час встановлення майнової відповідальності за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, ставив правопорушника чи державу у більш вигідне становище, – зобов'язавши їх відшкодувати тільки ту частину завданої шкоди, яку складає позитивна шкода в майні.

Враховуючи те, що діяльність з відновлення порушених майнових та нематеріальних благ особи є, по суті, цивільно-правовою, до змісту шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пропонується включати наступні складові: 1) безпосереднє обмеження блага особи; 2) неoderжані

доходи; 3) витрати, що викликані завданням шкоди здоров'ю потерпілого; 4) витрати на поховання; 5) втрати осіб, що перебували на утриманні померлого, його заробітку; 6) витрати закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення, інші зменшення матеріальних і нематеріальних благ.

Спеціальними умовами відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок держави є: шкода, завдана саме фізичній особі, членам її сім'ї чи її близьким родичам; шкода є наслідком кримінального правопорушення; наявність будь-яких випадків, що унеможливають відшкодування завданої шкоди дійсним правопорушником; особа, що вчинила злочин має бути неплатоспроможною.

Обґрунтовується необхідність законодавчого закріплення права на відшкодування (компенсацію) моральної шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України. Доводиться, що створення державою Державного фонду який надаватиме певну компенсацію особам, потерпілим від кримінального правопорушення визнається доречним та необхідним. Потерпілий не повинен ставиться в залежність від платоспроможності правопорушника (злочинця) і від того, чи знайдуть правоохоронні органи винного в заподіянні шкоди або ж взагалі чи розкриють злочин.

Розділ 3. «Правові підстави та порядок відшкодування державою шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Правові підстави реалізації фізичною особою права на відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» досліджуються особливості відповідальності держави за шкоду, завдану фізичній особі внаслідок кримінального правопорушення, робиться проміжний висновок, що редакція ст. 1177 ЦК України, як власне і ч. 3 ст. 127 КПК України, за своїм змістом є лише бланкетними нормами і не визначають, за яких саме умов можливе відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету. Це призводить не тільки до неоднозначного тлумачення норм щодо відповідальності держави за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, а й викликає масу непорозумінь і труднощів у їх практичному застосуванні. У зв'язку з цим пропонується впровадити у ст. 1177 ЦК України раніше закріплені підстави відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а саме: «якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо вона є неплатоспроможною».

Визначено, що діюча на сьогоднішній день в Україні регламентація захисту прав та інтересів особи, потерпілої від кримінального правопорушення, і практика правозастосовчих органів у цій сфері свідчить, що даний захист є малоефективним і не дозволяє повною мірою відновити порушені права особи. Тому гарантований рівень такого захисту залежить від якнайшвидшого

впровадження у законодавство України відповідних юридичних механізмів компенсації державою шкоди, завданої у результаті кримінальних правопорушень.

До впровадження таких механізмів у вітчизняне законодавство судам при розгляді позовів про компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід застосовувати аналогію закону, аналогію права, а також враховувати норми міжнародного права.

У підрозділі 3.2 «Порядок розгляду та вирішення судом справ про відшкодування державою завданої кримінальним правопорушенням шкоди» досліджуються особливості та умови реалізації потерпілими особами права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Обґрунтовується необхідність за аналогією з позовами про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, за подання яких судовий збір не справляється, доповнити ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» окремим пунктом, який би передбачав, що за подання позовів про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, судовий збір також не справляється.

У ході дослідження формується висновок про те, що позивачем у справах про компенсацію (відшкодування) державою майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, може бути лише сам потерпілий; позивачем у справах про компенсацію (відшкодування) державою немайнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням майновим благам потерпілого, може бути сам потерпілий, його правонаступники після ухвалення судом рішення та продовження справи внаслідок поданої відповідачем скарги (заяви); позивачем у справах про компенсацію (відшкодування) державою немайнової (моральної) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням немайновим благам (життю здоров'ю), може бути як сам потерпілий, а у випадку смерті потерпілого – непрацездатні особи, які знаходилися на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася після його смерті. Відповідачем із даної категорії справ на підставі ст. 30 ЦПК України є держава в особі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

У підрозділі поділяється наукова позиція, що відшкодування за рахунок держави шкоди потерпілим від кримінального правопорушення не є майновою відповідальністю, а є способом захисту порушених прав, який пропонується закріпити як самостійний спосіб у рамках ст. 16 ЦК України.

У порядку дослідження фактів, що входять до предмету доказування по досліджуваній категорії справ, обґрунтовується необхідність внесення доповнень до ч. 3 ст. 61 ЦПК України наступного змісту: «або вироком у кримінальній справі, що набрав законної сили». Вважаємо, що

обставини, встановлені вироком у кримінальній справі, що набрав законної сили (преюдиціальні факти), не повинні доказуватися при розгляді заявленого позову в порядку цивільного судочинства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано визначення особливостей цивільно-правового регулювання відносин з відшкодування шкоди державою, спричиненої кримінальним правопорушенням. Найбільш важливими серед одержаних результатів дослідження є такі висновки:

1. Зобов'язання з відшкодування шкоди та деліктна відповідальність є різними правовими явищами та мають різне функціональне призначення. Різниця між ними полягає у тому, що відповідальність є видом публічних правовідносин, оскільки стосується застосування державою до правопорушника заходів впливу (санкцій) тоді як негативні наслідки для порушника в зобов'язаннях із відшкодування шкоди спрямовані на відновлення стану потерпілої особи та реалізуються у межах приватного права. Існує відмінність між ними і в їх цільовій спрямованості. Підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є протиправні дії, що призвели до виникнення шкоди, а підставою виникнення деліктної відповідальності є судове рішення, яке набрало законної сили. Неправомірні дії є лише підставою (за наявності інших необхідних умов) для винесення рішення про притягнення до відповідальності, але ще не сама підстава її виникнення. До цього моменту існують лише деліктні зобов'язання, в межах яких боржник зобов'язаний добровільно, добросовісно, у повному обсязі відшкодувати (компенсувати) завдану шкоду, а кредитор (потерпіла особа) вправі вимагати такого відшкодування (компенсації).

2. Учасниками зобов'язань з відшкодування шкоди фізичній особі можуть розглядатися будь-які суб'єкти цивільних відносин. При цьому, ні частково дієздатні, ні абсолютно недієздатні не можуть виступати боржниками у деліктних зобов'язаннях (деліквентами). Особи з неповною дієздатністю та обмежено дієздатні можуть самотійно виступати боржником у деліктних зобов'язаннях. Лише у випадку, коли шкода, завдана особою з неповною дієздатністю, субсидіарний обов'язок із відшкодування шкоди, в частці, якої не вистачає, виникає у її батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Повністю дієздатні суб'єкти можуть виступати боржником у зобов'язаннях із відшкодування шкоди.

3. Враховуючи що, суб'єктивне право потерпілої особи – це можливість самотійно вчиняти певні юридичні або фактичні дії стосовно свого об'єкта права та можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи, у деліктних правовідносинах істотного значення для задоволення інтересів управомоченого має вимога щодо вчинення певних дій від зобов'язаної

особи. Зазначаючи що суб'єктивний обов'язок – це міра належної (необхідної) поведінки зобов'язаного суб'єкта, то вона є необхідною для вчинення дій щодо відшкодування (компенсації) шкоди потерпілій особі.

Об'єктом зобов'язання з відшкодування шкоди є те майно, за рахунок якого здійснюється відшкодування (компенсація) заподіяної шкоди, яке деліквент надає потерпілому.

4. Єдиною підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є протиправна дія деліквента, але не будь-яка, а кваліфікована. До елементів кваліфікації відносяться такі умови: наявність шкоди, причинний зв'язок між протиправністю та шкодою, вина деліквента.

5. До ознак зобов'язань із відшкодування шкоди відносяться: юридична рівність, незалежність волі, свобода розсуду, майнова самостійність їх учасників: вони є майновими, відносними та опосередковують переміщення майна, і тим самим опосередковують динаміку майнових відносин, забезпечують перехід майна від однієї особи (деліквента) до іншої (потерпілого); спрямовані на захист порушеного суб'єктивного права, яке є елементом змісту абсолютних правовідносин та є способом захисту цього суб'єктивного права, але можуть розглядатися і як підстава реалізації мір цивільно-правової відповідальності; їм характерна проста структура правових зв'язків між кредитором та боржником, відповідно до якої потерпілому належить право вимагати відшкодування, а деліквент зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду.

Ознаками деліктних зобов'язань, які дозволяють їх відокремити від кондикційних є: протиправність завдання шкоди, вина деліквента (за виключенням випадків, прямо передбачених законом), право вимагати та відповідний обов'язок відшкодувати завдану шкоду у повному обсязі.

6. Загальними функціями деліктних зобов'язань є: інформаційна, гуманістична, виховна, прогностична, пізнавальна, орієнтаційна, профілактична.

До спеціальних віднесена охоронна функція, яка спрямована не тільки на захист майнових інтересів учасників цивільного обороту, на підтримку майнового стану сумлінних суб'єктів у положенні, що існував до порушення їх прав та інтересів, але і немайнових. Реалізуючись шляхом відновлення порушених прав та компенсації завданої потерпілому шкоди, вона обумовлена еквівалентно-оплатною, вартісною природою. Компенсаційна (відновлювальна) функція полягає у вирішенні завдання щодо усунення негативних наслідків, які виникли внаслідок протиправних дій особи.

Зобов'язанням із відшкодування шкоди не властива така функція, як каральна (репресивна).

7. Відшкодування (компенсація) майнової та моральної шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України є важливим способом захисту прав і свобод людини. Держава повністю взявши на себе зобов'язання у сфері підтримання правопорядку та забезпечення безпеки людини у суспільстві, повинна сприяти

усуненню наслідків кримінальних правопорушень, у тому числі шляхом відшкодування (компенсації) шкоди.

Обґрунтовується позиція щодо визначення поняття моральної (немайнової) шкоди саме через «втрати», що підкреслює компенсаційну функцію інституту відшкодування такої шкоди.

Моральну шкоду, яка завдана кримінальним правопорушенням, слід визначити як втрати немайнового характеру, що виникли внаслідок душевних, психічних або фізичних страждань, викликаних порушенням прав особи неправомірними діями або бездіяльністю з боку винної особи і призводять до приниження честі, гідності, ділової репутації; ушкодження здоров'я; порушення нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного суспільного життя; вимушених змін або обмежень у виборі діяльності, звичайного кола спілкування та інших негативних наслідків.

8. Пропонується закріпити на законодавчому рівні презумпції моральної (немайнової) шкоди завданої потерпілому внаслідок будь-якого кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених спеціальним законом. Встановлення презумпції моральної шкоди за всіма категоріями злочинів дозволить припустити наявність моральної (немайнової) шкоди, тим самим позбавить позивача від необхідності доводити факт її заподіяння. Доказувати необхідно лише її розмір.

Право на компенсацію моральної (немайнової) шкоди фізичній особі, що потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України виникає не з моменту завдання такої шкоди, а з моменту настання обставини, що унеможлиблює компенсацію моральної (немайнової) шкоди особою, яка її заподіяла.

9. Спеціальними умовами компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України є: а) шкода (майнова, фізична (тілесна), моральна), яка завдана саме фізичній особі, членам її сім'ї чи її близьким родичам; б) шкода є наслідком кримінального правопорушення; в) наявність будь-яких випадків, що унеможлиблюють відшкодування завданої шкоди дійсним правопорушником (не встановлено особу, яка вчинила злочин; г) особа, що вчинила злочин має бути неплатоспроможною, тощо).

Створення державою Державного фонду який надаватиме певну компенсацію особам, потерпілим від кримінального правопорушення слід визнати доречним. Так як потерпілий не повинен ставитися в залежність від платоспроможності правопорушника (злочинця) і від того, чи знайдуть правоохоронні органи винного в заподіянні шкоди або ж взагалі чи розкриють злочин (кримінальне правопорушення).

10. При завданні шкоди кримінальним правопорушенням потерпілий має право на відшкодування державою не тільки реальних збитків (позитивної шкоди), а й упущеної вигоди.

11. Пропонується перелік близьких родичів та членів сім'ї, названий у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України привести у відповідність із нормами ст. 1200 ЦК України, а із ч. 6 ст. 55 КПК України виключити обмеження щодо можливості визнання потерпілим лише однієї особи із числа близьких родичів чи членів сім'ї померлого. Запропоновано усунути існуючі законодавчі обмеження цього права в ст. 1230 ЦК України.

12. Позивачем у справах про компенсацію (відшкодування) державою майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, може бути лише сам потерпілий; позивачем у справах про компенсацію (відшкодування) державою немайнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням майновим благам потерпілого, може бути сам потерпілий, його правонаступники після ухвалення судом рішення та продовження справи внаслідок поданої відповідачем скарги (заяви); позивачем у справах про компенсацію (відшкодування) державою немайнової (моральної) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням немайновим благам (життю здоров'ю), може бути як сам потерпілий, а у випадку смерті потерпілого – непрацездатні особи, які знаходилися на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася після його смерті.

13. Відшкодування за рахунок держави шкоди потерпілим від кримінального правопорушення не є майновою відповідальністю, а є способом захисту порушених прав, який пропонується закріпити як самостійний спосіб у рамках ст. 16 ЦК України, оскільки він має специфічний характер та не відноситься до мір цивільно-правової відповідальності. При цьому обґрунтовується доцільність вживання терміну «компенсація», замість «відшкодування» державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

14. У порядку дослідження фактів, що входять до предмету доказування по досліджуваній категорії справ, обґрунтовується необхідність внесення доповнень до ч. 3 ст. 61 ЦПК України наступного змісту: «або вироком у кримінальній справі, що набрав законної сили». Обставини, встановлені вироком у кримінальній справі, що набрав законної сили (преюдиціальні факти), не повинні доказуватися при розгляді заявленого позову в порядку цивільного судочинства, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Васильєв В. В. Можливість відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення за рахунок державного бюджету України [Текст] / В. В. Васильєв // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія : Юриспруденція. – Випуск 13. – Т. 2. – С. 46–49.

2. Васильєв В. В. Реалізація фізичною особою права на компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [Текст] / В. В. Васильєв // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – № 1 (68). – 2015. – С. 137–144.

3. Васильєв В. В. Окремі питання визначення поняття моральної (немайнової) шкоди [Текст] / В. В. Васильєв // Науковий вісник УжНУ. – Серія «Право». – Випуск № 32. – Ч. 1. – 2015. – С. 10–15.

4. Васильєв В. В. Порядок та способи захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення [Текст] / В. В. Васильєв // Митна справа. – № 2 (98). – Ч. 2. – Книга 1. – 2015. – С. 203–208.

5. Васильєв В. В. Обязательства из деликтов в праве Древнего Рима / В. В. Васильєв [Текст] // Закон и жизнь. – Кишинев – № 6/3 (282). – 2015. – С. 26–28.

6. Васильєв В. В. Загальна характеристика деліктних зобов'язань / В. В. Васильєв // Проблеми здійснення суб'єктивних прав : матер. круглого столу (14-15 березня 2015 р.). – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 104–106.

7. Васильєв В. В. Форма державної компенсації моральної (немайнової) шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення / В. В. Васильєв // П'яті юрид. диспути з актуальних проблем приват. права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матер. Міжн. наук.-практич. конф. (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 73–76.

8. Васильєв В. В. Компенсація державою шкоди як самостійний спосіб захисту прав потерпілих від злочину / В. В. Васильєв // Проблеми цив. права та процесу : матер. наук.-практич. конф., присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна (30 травня 2015 р.). – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 246–247.

АНОТАЦІЯ

Васильєв В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню та вирішенню наукового питання щодо цивільно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. В роботі зазначено тенденції розвитку та надана характеристика зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої злочином. Сформульовані функції вказаних зобов'язань та виявлені правові

підстави реалізації фізичною особою права на відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Запропоновані шляхи удосконалення механізму правового регулювання відносин із відшкодування (компенсації) шкоди за рахунок Державного бюджету України. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення низки правових норм ЦК України, які регулюють правовідношення по відшкодуванню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У ході теоретичного дослідження запропоновано науково обґрунтовану позицію щодо створення Державного фонду допомоги чи компенсації жертвам (потерпілим) від кримінальних порушень (злочинів), що буде сприяти формуванню у кожної людини відчуття впевненості у тому, що її права, свободи та інтереси знаходяться під постійним захистом від будь-яких порушень, усвідомленню своєї цінності для суспільства та держави.

Ключові слова: делікт, відшкодування, компенсація, зобов'язання, потерпла особа від злочину.

АННОТАЦИЯ

Васильев В. В. Правовое регулирование возмещения вреда, причиненного преступлением. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена исследованию и решению научного вопроса по совершенствованию гражданско-правового регулирования общественных отношений связанных с возмещением государством вреда, причиненного уголовным преступлением. В работе обозначена тенденция развития и раскрывается характеристика обязательств по возмещению вреда, причиненного преступлением. Сформулированы функции данных обязательств и определены правовые основания реализации физическим лицом права на возмещение государством вреда, причиненного преступлением. Предложены пути совершенствования механизма правового регулирования отношений по возмещению (компенсации) вреда за счет Государственного бюджета Украины. Сформулированы предложения по совершенствованию отдельных правовых норм ГК Украины, которые регулируют правоотношения по возмещению вреда, причиненного уголовным правонарушением.

В ходе теоретического обобщения сформулирована научно обоснованная позиция по созданию Государственного фонда помощи или компенсации жертвам (потерпевшим) от

криминальных нарушений (преступлений). Обосновано, что создание фонда будет способствовать формированию у каждого человека чувства уверенности в защите его прав, свобод и интересов, которые находятся под постоянной защитой от любых правонарушений в любых правовых демократических государствах.

Учитывая, что защита прав и интересов потерпевшего от уголовного преступления в Украине является малоэффективной, что не позволяет в полной мере восстановить нарушенные права человека, предложено внедрение в законодательство Украины соответствующих правовых механизмов компенсации государством вреда, причиненного уголовным правонарушением, в том числе с применением аналогии закона, аналогии права и норм международного права.

Обосновывается, что возмещение за счет государства ущерба потерпевшим от уголовного преступления не является имущественной ответственностью, а является способом защиты нарушенных прав.

Ключевые слова: деликт, возмещения, компенсации, обязательства, лицо, потерпевшее от преступления.

ANNOTATION

Vasiliev V. V. Legal regulation of compensation for harm caused by the crime. – The manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to research and determine the scientific issues of legal regulation of civil damages caused by a criminal offense. The paper indicated trends and the characteristics of liabilities damages caused offense defined these obligations and functions found legal grounds implementation of individual rights to state compensation for damage caused by a criminal offense, the ways of improving the mechanism of legal regulation of relations refund (compensation) damages from the State Budget of Ukraine set forth a number of proposals for improving the legal norms Civil Code of Ukraine, which regulate the right to compensation for damage caused by a criminal offense.

In the theoretical study suggested scientifically based position on the establishment of the State Fund of assistance or compensation to victims (victims) of criminal offenses (crimes), which will promote each person a sense of confidence that its rights, freedoms and interests are under protection any violations awareness of their value to society and the state.

Keywords: indemnification, compensation obligations, the person will suffer from crime.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Надьон В.В.

Підписано до друку 12.01.2016 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 2328.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77